

АРХИВСКИ ФОНДОВИ БАНАКА КАО ИЗВОР ЗА ИЗУЧАВАЊЕ ЕКОНОМСКЕ ИСТОРИЈЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ/ЈУГОСЛАВИЈЕ

Апстракт: У раду ће пре свега бити презентована ауторкина искуства у раду на сређивању и обради архивске грађе банкарске провенијенције, као и њена искуства у научноистраживачком раду, која су великим делом заснована на истраживању банака као кључног извора за финансијску, али и друштвену историју Краљевине Србије/Југославије. Рад ће настојати да објасни начин сређивања и обраде, а затим и важност чувања и дигитализације банкарских фондова за изучавање економске историје.

311

Кључне речи: архивски фондови банака, дигитализација, Краљевина Србија, Краљевина Југославија

Територија будуће Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) била је до Првог светског рата простор са различитим финансијским наслеђем. Тако је Краљевина Србија имала свој емисиони завод и националну валуту, док су остале територије које су ушле у састав нове државе имале различит финансијски положај у зависности од држава којима су припадале. Територије које су биле у саставу двојне монархије биле су окренуте банкарском систему који је симболизовала *Österreichisch-Ungarische Bank*, настала од привилеговане *Österreichische National-Bank*, основане још 1816. године у Бечу. Од 1873. новчана јединица Краљевине Србије била је динар, док је 1892. године као новчана јединица Аустроугарске монархије уведена круна.²

Спрега индустријског и банкарског капитала крајем 19. и почетком 20. века није била само карактеристика Аустроугарске, већ и свих других модерних индустријских земаља оног времена. Међутим, оно што је њу одвајало од других држава била је чињеница да велике банке нигде нису играле одлучујућу улогу у економском животу као што је то био случај у Аустроугарској монархији. Стога је готово немогуће наћи заједничку црту у банкарском систему који је постојао на југословенским просторима пре уједињења. Формирани у сасвим различитим политичким и економским околностима, делови будућег југословенског простора својевремено су функционисали на особени начин. Притом, ни банкарски систем који је постојао на територијама бивше двојне монархије није био јединствен. У Хрватској и Сла-

¹ научна саветница, vesna.alexix@gmail.com

² Dragana Gnjatović, Veroljub Dugalić i Biljana Stojanović, *Istorija nacionalnog novca* (Beograd: Sineks, 2003), 166.

вонији банкарско наслеђе било је највеће, па је тако пред Први светски рат у њима било 146 штедионица, 832 кредитне задруге и 61 банка. Територијална распоређеност ових завода била је таква да је само Хрватска земаљска банка имала седиште у Осијеку, док су средишта свих осталих најјачих банака и штедионица била концентрисана у Загребу. Њихова заједничка карактеристика била је да су махом осниване у другој половини 19. века, пре свега с циљем улагања у развој индустрије. Најмоћнија банка по висини уложеног капитала и разгранатим пословима у привреди била је Прва хрватска штедионица.³

312

Разноликост се истовремено огледала и у времену када су почеле да се оснивају банке. Тако је у Словенији под утицајем Аустрије први новчани завод почео са радом још 1820, односно пуних двадесет година пре Прве хрватске штедионице отворене 1846, док је у Србији прва банка основана 1869 године.⁴ Када су у питању новчани заводи са домаћим капиталом, они се у Словенији оснивају тек у првим деценијама 20. века. Поред неколико најзначајних банака као што су Љубљанска кредитна банка, Крањска дежелна и Словенска ескомптна банка, главно обележје словеначког банкарства биле су разне штедионице (местне хранилнице) које су постојале готово у сваком месту. Најстарија је била Крањска хранилница, основана у Љубљани 1820. године.⁵

Кредитно пословање на територији Војводине обухватало је три врсте новчаних завода: банке, штедионице и задруге, односно друштва за штедњу. Тако је крајем 19. века било већ четрдесет две банке од којих двадесет шест у Банату, једнаест у Бачкој и пет у Срему. Поред 120 новчаних завода који су основани страним капиталом, било је ту и банака које су осниване домаћим капиталом попут Српске задружне банке и Панчевачке кредитне банке. Банкарство у Босни и Херцеговини било је до Првог светског рата концентрисано у педесетак новчаних завода и имало је изразито националну и конфесионалну ноту од којих су најснажнији били смештени у Сарајеву: Земаљска банка за Босну и Херцеговину, Српска централна банка, Хрватска централна банка и Муслиманска централна банка. Треба имати у виду да је у будући југословенски банкарски систем, поред већ набројаних финансијских система, био инкорпориран и оријентални систем, с обзиром на то да у кратком мирнодопском периоду од завршетка балканских до почетка Првог светског рата није могло доћи до интеграције банкарског сектора у Старој Србији и Македонији.⁶

Ипак, важно је подвући чињеницу да су Словенија, Хрватска и Војводина након уједињења, од земаља са претежно аграрним карактером у бившој Монархији, готово преко ноћи постале привредно најразвијенија подручја у новој држави. Ово

³ Stanko Deželić, *Banke i banкарство* (Zagreb: 1921), 29.

⁴ Исто, 31; Андреј Митровић, *Стране банке у Србији 1878–1914, политика, прогрес, европски оквири* (Београд: Стубови културе, 2004), 54.

⁵ Ljubomir Kosier, *Narodna banka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1884–1924* (Zagreb: 1924), 35; Žarko Lazarević, “Slovenian Banks during the Great Depression“. In: *Economic and Financial Stability in SE Europe in a Historical and Comparative Perspective, Fourth Annual Conference of South-Eastern European Monetary History Network (SEEMHN)*, ур. Branko Hinić, Milan Sojić и Ljiljana Đurđević (Belgrade: National Bank of Serbia 2009), 55–77.

⁶ Ljubomir Kosier, *Narodna banka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca...*, 38.

се посебно односи на Хрватску, чија је релативна предност била најочигледнија, посебно на подручју банковног и финансијског капитала. У Хрватској је око 1912. године било 1.039 кредитних завода са 131 милионом златних круна властитих средстава, док је у Србији у то време у истим институцијама био капитал од 58 милиона златних динара. Стога не треба да чуди чињеница да је првих година после рата (до 1924) у Хрватској и Славонији било концентрисано 50% целокупног капитала банака у Краљевини СХС.⁷ Загреб је из истих разлога постао средиште економске моћи, односно средиште најјаче концентрације капитала, највећи индустријски и трговачки центар, за разлику од Београда у којем је била концентрисана сва политичка и државно-законодавна моћ.⁸ Завладало је мишљење да ће у тада опустошеној и оголеној земљи све што буде изграђено и произведено имати добру прођу, односно да ће бити исплативо. О куповној снази народа није се много водило рачуна. Шансе за велике и брзе зараде појачала је и прогресивна инфлација која се појавила управо као резултат наглог привредног просперитета земље. Вредност капитала, који се у облику зајмова и кредита инвестирао у оснивање разних индустријских предузећа, за зидање зграда за становање (издавање под закуп) или закупљивање комплекса земљишта за парцелисање, нагло је падала услед инфлације.⁹

И поред велике економске еуфорије, истовремено је дошло до неизбежног пада превасходно банковног капитала на шта је пре свега утицало смањење укупних биланса пречанских новчаних завода за читаве три четвртине. Разлог је био прелазак са крунске на динарску монету на основу одлуке Владе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца о унификацији новца, јануара 1920. године, када је отпочело повлачење аустроугарске круне која је тада замењена динаром у размери 1:4.¹⁰ Заправо, још током трајања рата 1918. године дошло је до великог задуживања аустроугарске државе код *Österreichisch-Ungarische Bank*. Ова банка је емитовала новчанице на основу примљених обвезница државе, па је технички дефицит буџета инфлаторно финансиран, због чега се новчана маса неконтролисано увећавала, без повећања металне подлоге. Ово је неминовно изазвало високу инфлацију, знатан раст цена

⁷ Rudolf Vićanić, „Економске промјене у Хрватској изазване стварањем Југославије 1918“, *Прилози за економску повијест Хрватске* (Загреб: 1967), 85.

⁸ Душан Мишић, „Преглед југословенског новчарства и банкарства“ (Загреб; Nova Evropa, 1923), 347.

⁹ Станко Дежелић, „Новчани заводи Краљевине“, *Краљевина СХС, Алманах*, св. I, део III, Загреб, 1921/22, 122.

¹⁰ *Službene novine Kraljevine SHS*, II, 13, 18. 1. 1920. – У образложењу ове одлуке Владе, између осталог се каже: „Унификацијом новца онемогућен је даљи рат између круне и динара, коме је спречено да вредност круне расте онда, када вредност динара опада и обрнуто; њоме је омогућено паралелно кретање вредности једне и друге новчанице. После ове реформе, а под условом повољних економских прилика нашег Краљевства, вредност круне и динара има постепено, истовремено и паралелно да се пење у правцу своје предратне вредности.“; Утврђивање односа курса динара и круне на 1:4 представљало је велики проблем свих новчаних завода на територији бивше Монархије и изазвало велико незадовољство хрватских и словеначких финансијских кругова који су сматрали да је у овој размери динар прецењен. Види: Милан Ивезић, „Наше банке“, *Домовина, Календар за 1925*, Београд, 1924, 119; Rudolf Vićanić, „Економске промјене у Хрватској...“, 101.

и урушавање вредности круне. Притом је Österreichisch-Ungarische Bank опстала и након распада Монархије, чиме је круна задржана у оптицају на целокупном подручју аустроугарске монетарне уније, односно у свим покрајинама те монархије. Ово је опет условило велика спекулативна преливања новца са једног подручја те монархије на друго, што је омогућило спекулативне ударе, а то је значило да се у првом послератном периоду, када је од кључне важности био привредни опоравак, знатно увећала неизвесност са којом су се суочавали привредници, као и да се увећавањем трансакционих трошкова значајно успорила размена добара.¹¹

Са друге стране, у исто то време трајао је процес стварања југословенске државе у којем су учествовали како спољни, тако и унутрашњи фактори, који као сферу разматрања нису имали уређење новчаног система. Ово важно економско питање представљало је други корак који је уследио непосредно након уједињења 1. децембра 1918. године и почетне еуфорије око стварања нове државе, када се брзо испоставило да је различитост валута у оптицају један од горућих проблема.¹² Зато је приоритет за власт било да елиминише монетарни хаос који је владао услед пет различитих валута у оптицају на истом подручју, које су биле међусобно размењиване по слободно формираном курсу, зависно од флукуација на локалним тржиштима једне привредно потпуно неповезане државе. Из привредних, али и политичких разлога, било је потребно да се што пре спречи уношење аустроугарских круна на подручје Краљевине Србије. Тако је већ у децембру 1918. године Министарство финансија издало две наредбе, од којих је прва била мера забране уношења крунских новчаница у Краљевину, а друга жигосање и попис круна и бугарских лева само на територији Србије и Црне Горе, док су жигосање и попис крунских новчаница на осталим територијама извршени на основу банске наредбе у јануару 1919. године.¹³ Истовремено, у новооснованој Краљевини СХС потребног домаћег капитала и поред све национализације страних предузећа и банака ипак није било довољно. Зато се на крају догодило оно што је било неминовно: старим, уходаним бечким каналима, поново је у земљу почео да пристиже страни капитал (швајцарски, белгијски, енглески, амерички), тако неопходан за свеобухватно покретање привредног развоја земље.

¹¹ Борис Беговић, „Успостављање монетарне уније“, у: *Сто година од уједињења: стварање државе и права*, ур. Борис Беговић и Зоран Мирковић (Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2020), 368.

¹² Више о унификацији новца у Краљевини СХС види у: Момчило Зечевић, „Србија и валутно питање 1918–1921“, у: *Зборник радова Историјског института*, књига 8, Београд 1990; Miodrag Ugričić, *Novčani sistem Jugoslavije* (Београд: Народна банка Југославије, 1967); Dragana, Gnjatović, *Stari državni dugovi*, Београд: Југословенски преглед, 1991); Драгослав Аврамовић, „Монетарни системи на просторима Југославије 1918–1998“, у: *Зборник радова са научног скупа* (Београд: 1999) 279–289; Boris Kršev, *Finansijska politika Jugoslavije 1918–1939*. (Novi Sad: Prometej, 2007); Boško Mijatović, „Zamena austrijskih kruna za dinare“, *Istorija 20. veka*, 1/2014; Peter Garber and Michael Spencer, *The Dissolution of The Austro-Hungarian Empire: Lessons for currency reform* (New Jersey: Princeton University, 1994).

¹³ Арив Југославије (у даљем тексту АЈ), фонд 70, Министарство финансија Краљевине Југославије ф.3, 6: Решење о приступу жигосања и пописа папирног новца Аустро-Угарске и Бугарске.

**АРХИВСКА ГРАЂА БАНКЕ СТРАНОГ КАПИТАЛА –
ПРИМЕР ОПШТЕГ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ БАНКАРСКОГ ДРУШТВА А.Д.**

Опште југословенско банкарско друштво а.д. (ОЈБД)¹⁴ основано је решењем Министарства трговине и индустрије СХС (МТИ) 29. 12. 1927. године, претварањем некадашње загребачке и београдске филијале бечке банке *Wiener Bankverein* у акционарско друштво домицилирано у Краљевини СХС.¹⁵ Сама банка *Wiener Bankverein* основана је 1869. године и до Првог светског рата била је једна од најјачих аустроугарских банака која је располагала великим националним средствима, нарочито из индустрије. Поред неговања типично банкарских послова, настојала је да нађе што јачу пословну базу у индустрији, па је тако и преко своје филијале у Загребу имала већину акција у неколико великих хрватских и славонских предузећа. У балканским земљама није оснивала своје филијале, али је својим капиталом улазила у тада најзначајније међународне банкарске конзорцијуме који су у овим државама оснивали своје „банке-кћери”, а била је и међу оснивачима *Bank für Orientalische Eisenbahnen* која се првенствено посвећивала финансирању железнице у балканским покрајинама Турског царства. Након слома Монархије од некадашњих девет бечких банака успеле су да се одрже само три, међу којима и банка *Wiener Bankverein*. Ово јој је успело пре свега захваљујући чињеници да је велики међународни конзорцијум на челу са белгијском банком *Société Générale de Belgique* одлучио да купи позамашан пакет њених акција и на тај начин продре у финансијски систем у земљама бивше Аустроугарске монархије. Овако оснажена *Wiener Bankverein* је стриктном пословном политиком која није подразумевала рад са капиталом који је долазио од ситних улагача и штедиша, већ искључиво рад са сопственим капиталом или оним великих индустријских и пословних коминтентата, почела слободније да инвестира у индустрију, саобраћај и рударство. Њена филијала у Загребу била је од рата па све до 1921. године под секвестром, који је те године коначно скинут јер је банка испунила услов и основала своју филијалу и у Београду. Обе филијале претворене су 1928. године у централе новооснованог ОЈБД-а.¹⁶

Основан као приватно акционарско друштво, ОЈБД је подлегао законским прописима о акционарским друштвима Краљевине СХС. Наиме, у Краљевини у току читавог њеног постојања није донет ни општи закон о акционарским друштвима нити закон о банкама. На територији Србије важио је „Закон о акционарским друштвима Краљевине Србије” из 1896. са изменама из 1898, с тим што је 1922. године проширен и на територију Црне Горе.¹⁷ На некадашњим територијама Монархије важили су њени трговачки закони у оквиру којих су постојале законске одред-

¹⁴ АЈ, фонд 151, Опште југословенско банкарско друштво а.д. Документи у грађи фонда указују да се поред пуног назива ствараоца овог фонда истовремено употребљавала и скраћеница ОЈБД.

¹⁵ АЈ, фонд 65, Министарство трговине и индустрије, ф. 2111, досије Општег југословенског банкарског друштва а.д., VI бр. 5637, 29. 12. 1927. године

¹⁶ Vesna Aleksić, *From Affiliation to Nazification, The Political Destiny of a 'Grossbank' in Yugoslavia 1918–1945*. (Belgrade: Institute of Economic Sciences, 2021), 120-132.

¹⁷ Закон о проширењу важности Закона о акционарским друштвима у Краљевини Србији на територију Црне Горе, *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 105, 15. 5. 1922. године

бе и о акционарским друштвима.¹⁸ Због потенцијалне опасности од самосталности оваквих друштава са поменутих територија, или могуће пометње која би настала применом ових закона, Министарски савет Краљевине СХС новембра 1919. године доноси одлуку да сва акционарска друштва која се оснивају или своју делатност проширују на целу територију државе морају имати одобрење МТИ-а.¹⁹ Ова одлука била је 1922. године основ за доношење „Закона о оснивању акционарских друштава на територији Хрватске, Славоније, Баната, Бачке и Барање”, када је оснивање свих акционарских друштава зависило од одобрења МТИ-а и подлегало његовој контроли.²⁰ Ово Министарство давало је и специјална одобрења у случајевима када се оснивају акционарска друштва која су афилијације страних предузећа или банака, односно када међу оснивачима има и страних држављана као што је био случај и са Општим југословенским банкарским друштвом. У складу са већ поменутих настојањима државе да своју привреду отргне од страног утицаја, МТИ ограничава делатност ове банке управо полазећи од чињенице да је у њеној основи страни капитал и да се зато она „не може директно бавити трговином и индустријом; а уз то да прима улоге на штедњу, нарочито овде где ће странци имати превагу”.²¹

Анализом архивске грађе фонда ОЈБД-а, као и анализом литературе која се односи на ову врсту банкарске проблематике, није било могуће у потпуности реконструисати унутрашњу организацију ствараоца овог фонда. На Претходном збору акционара одржаном 10. 2. 1928. године, донета су „Правила Општег југословенског банкарског друштва” састављена на основу „Закона о акционарским друштвима Краљевине Србије” из 1896. са изменама из 1898. и 1922. године. У члану 11 ових „Правила” дати су органи ОЈБД-а: Збор акционара, Управни одбор, Дирекција и Надзорни одбор. У члану 12 „Правила” за Збор акционара се каже да „представља укупност свих акционара, те права која припадају акционарима у друштвеним пословима извршује укупност акционара у ваљано сазваном збору. Зборови акционара су редовни и ванредни, а држе се у месту седишта друштва.” Све до 1930. године према чл. 17 на Збору су сваке три акције давале право на један глас и нико није могао имати више од десет гласова, што је те године изменом овог члана укинута, тако да је акционар имао право и на више од десет гласова. Према члану 25 јасно су прецизирана питања и проблеми које решава Збор акционара, па се између осталог каже: „Збор може решавати само о оним предметима који су означени у дневном реду у позиву на Збор.” То су углавном послови у вези са одобрењем извештаја Управног и Надзорног одбора о раду у претходној пословној години, давањем разрешнице члановима оба одбора, утврђивањем биланса и рачуна добитка и губитка за прошлу пословну годину, одлучивањем о подели чисте добити, о оснивању и датирању резервног фонда, као и избору и смени чланова Управног и Надзорног одбора. Такође, у искључивој надлежности Збора акционара било је и одлучивање

¹⁸ Милорад Зебић, *Закони и расписи о акционарским друштвима с упутствима и објашњењима: Трговачки и мјенбени закон о друштву дионичарском и Трговачки закон за Босну и Херцеговину* (Београд: 1925), 73-124.

¹⁹ *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 161, 13. 12. 1919. године

²⁰ Милорад Зебић, *Закони и расписи о акционарским друштвима...*, 68-69.

²¹ АЈ, фонд 65, ф. 2111, молба опуномоћених представника страних банака за оснивање Општег југословенског банкарског друштва а.д., бр. 5450, 28. 12. 1927. године

о повећању и смањењу друштвене главнице, изменама и допунама „Правила“, спајању Друштва са неким другим друштвом, закључивање картелних уговора са другим друштвима у смислу тачка 4 чл. 63 Закона о акционарским друштвима, као и решавање питања престанка рада и избор ликвидатора. Према чл. 26 Управни одбор је „извршни орган који представља и заступа ово акционарско друштво, даје правац којим ће се друштвени послови обављати и надzirати извршење истих“. Састоји се од шеснаест до двадесет четири члана које бира Збор акционара на три године и који се након тога могу поново изабрати (чл. 27).²² Из своје средине Управни одбор је сваке године бирао једног председника и више потпредседника, именоввао чланове Дирекције, одређивао им плату и вршио над њима дисциплинску власт (чл. 29). Овај Одбор је такође из своје средине бирао Егзекутивни (Извршни) одбор од три до девет чланова, којем је поверавао текуће послове „означивши предмете који су придржани целини Управног одбора“ (чл. 37). У делокруг рада Управног одбора спадали су сви они послови који нису изричито задржани за Збор акционара као што су сазивање Збора и утврђивање дневног реда, преглед биланса и његово достављање Надзорном одбору на преглед, примање извештаја од овог одбора и подношење предлога Збору акционара, прописивање правилника о организацији рада и службе чиновника Друштва, давање прокуре и пуномоћја за потписивање друштвене фирме и сва друга пуномоћја, одлучивање о оснивању филијала, давање инструкција за пословање истих, као и решавање по свим питањима Дирекције. Такође одлучује о оснивању индустријских, пољопривредних и рударских предузећа и о учествовању у њима, затим о узимању кредита за Друштво, износу до ког Дирекција у властитом делокругу може давати кредите, куповини и продаји непокретности и преносу истих, а одређује и износ који се може уложити у државне или друге хартије од вредности (чл. 35). Сва ова питања Управни одбор решава на седницама које према потреби сазива председник или један потпредседник (чл. 32), док су сви чланови солидарно одговорни и лично и целом својом имовином за штету која би настала услед њиховог неправилног или незаконитог вршења дужности (чл. 33). Дирекција је управни и делегирани извршни орган који се састоји од три или више директора које именује Управни одбор одређујући им делокруг рада, плату и остале припадљности, као и део учествовања у друштвеној добити (чл. 38). Она руководи друштвеним пословима и предлаже Управном одбору постављења, унапређења, отпуштања и пензионисања чиновника, врши све административне послове и заступа друштво у свом делокругу према властима и трећим лицима као опуномоћени орган Управног одбора (чл. 41). У оквиру Дирекције постојала су посебна одељења чија је делимична реконструкција извршена на основу грађе овог фонда²³ с обзиром да „Правилник о организацији рада у Опште југословенском банкарском друштву“ није пронађен. Установљено је да су у периоду од 1929. до 1941. године у оквиру Дирекције постојала следећа одељења: секретаријат, кореспон-

²² АЈ, фонд 151, ф.1, 1. Број чланова Управног одбора се временом смањивао: на основу записника са Петог збора акционара од 20. 5. 1933. године број је смањен на 12 до 18 чланова; на Осмом збору од 28. 5. 1936. на 9 до 12 чланова и на Шеснаестом збору од 15. 7. 1944. године најмање је могло бити пет чланова Управног одбора.

²³ АЈ, фонд 151, ф. 91, 119. Види интерне циркуларе Дирекције у Београду 1929–1941. године.

денција, књиговодство, менично депо одељење, салдо-конто, благајна (од средине 30-их и ликвидатура), девизно одељење и архив-експедиција. У свом пословању сва ова одељења била су тесно повезана тако да је веома тешко утврдити природу посла сваког од њих посебно. Такође, треба узети у обзир да се ова реконструкција односи искључиво на централу ОЈБД-а у Београду, пошто је и завод у Загребу имао своју Дирекцију. Врховни контролни орган ОЈБД-а био је Надзорни одбор који се састојао од осам до дванаест чланова које је Збор акционара бирао на три године, а који су након истека тог рока могли поново бити изабрани (чл. 43). Овај Одбор водио је контролу над целокупним пословањем и био овлашћен да у било које доба затражи на преглед књиге, благајне и пословне списе, а сам је био дужан да то редовно чини на свака три месеца, као и да на крају сваке пословне године испита годишњи биланс и поднесе извештај Збору акционара (чл. 45). Такође је био потпуно самосталан и независан од Управног одбора и могао је и сам да сазива Збор акционара ако оцени да то интереси ОЈБД-а захтевају, па су у том смислу сви чланови Одбора солидарно својом имовином били одговорни за штету која би настала неодговорним вршењем ових функција (чл. 46).

Опште југословенско банкарско друштво а.д., као и све друге новчане заводе с обзиром на врсте и начин пословања, карактерисала је специфична администрација. Она није подразумевала у уобичајеном смислу постојање административних књига у које су се евидентирала акта и предмети. Уместо тога, а у зависности о каквој је врсти преписке реч (да ли су у вези са државним органима, филијалама или страним институцијама), акта су се у предмет повезивала према датуму пријема. На основу литературе и увидом у грађу фондова других банака који се чувају у Архиву Југославије дошло се до закључка да су постојале књиге основне евиденције о раду појединих одељења банака, али да оне, када је у питању фонд ОЈБД-а, нису сачуване. Највећи део грађе овог фонда административно је био одлаган (архивиран) у форми досијеа. Тако су акта повезивана према датуму пријема у предмете, а сваки досије представљао је скуп предмета који се односио на преписку у вези са одређеном врстом посла – кредити, цесије и сл, односно за одређену институцију – *Banque Belge pour l' Etranger*, Министарство трговине и индустрије, Народна банка и др, као и за личности – Едмунд Голдшмит, Георг Саал – директори банке и др. Све врсте досијеа су вођене по абецеди, а унутар досијеа хронолошки.

Архивска грађа фонда ОЈБД сређена је по принципу слободне провенијенције, а према следећој класификационој шеми:

1. Збор акционара, Управни, Егзекутивни и Надзорни одбор
2. Дирекција
3. Депоновање акција банке
4. Кредити
5. Спорови са дужницима
6. Клиринг
7. Цесије
8. Пензиони фонд

9. Штампa

10. Персонална документација Опште југословенско банкарско друштво а.д.

Грађа унутар основних класификационих група даљом класификацијом (зависно од потребе) подељена је на подгрупе, а потом на јединице описа. Фонд ОЈБД-а представља драгоцену ризницу докумената која указују на још неистражена подручја предратне и ратне југословенске привредно-политичке и друштвене историје. У том смислу посебан значај имају документа која се односе на Управу ОЈБД-а, (класификациона група I), њену пословну политику између два светска рата, као и за време рата (класификациона група III, IV, V и VII), затим документа која говоре о односу ове установе према југословенским државним институцијама (I, II, VIII и IX) и документа која говоре о настојањима ОЈБД-а да се отргне њиховој контроли (I). У њему, који је према свим тада важећим законским прописима ипак био југословенски новчани завод, догодило се прво масовно отпуштање јеврејских службеника у историји Краљевине Југославије, о чему пуно података пружају класификациона група IX и персонална досијеа у оквиру ње. У грађи овог фонда, посебно у класификационој групи I, могу се наћи и исцрпни подаци о одузетој јеврејској имовини у Србији и Банату за време Другог светског рата, затим документа која говоре о финансирању и експлоатацији српских рудника, али и веома значајна грађа која се односи на клириншко пословање са Немачком (класификациона група VI). Банкарство у Краљевини Југославији, а посебно приватно банкарство које грађа Општег југословенског банкарског друштва на најбољи начин илуструје, врло је значајна научна тема посебно са аспекта историјског истраживања. Страни капитал вршио је утицај не само на југословенско финансијско тржиште, већ је продирао и у индустрију. Индустријски концерни који су се састојали од више индустријских предузећа, управо су својим акционарским капиталом и коришћењем кредита зависили од банака, односно од страног капитала, под чијим су окриљем биле. На овај начин, преко економског вршио се и политички утицај, често и притисак. Ова приватна банка са доминантним страним капиталом је своје везе и канале које је створила у водећим привредним и политичким круговима Југославије, као и свој административни чиновнички апарат, често стављала на располагање политици своје матичне земље. Она је имала и посебни друштвени значај, стварајући временом особени грађански слој банкара и банкарских чиновника који су се убрајали у сам врх друштвене лествице Краљевине Југославије, а као установа имала је своју посебност са увек јасно дефинисаним правилима понашања и пословања. С обзиром на чињеницу да се ради о новчаном заводу са доминантним аустријским и белгијским, а касније немачким капиталом, више од 70% архивске грађе овог фонда је на немачком, док је само мањи део на француском и енглеском језику. ОЈБД је са југословенским институцијама и установама до Другог светског рата преписку водила како на српском, тако и на немачком језику. Фонд је некомплетан, а физичко стање грађе је добро. Грађа поред оригинала садржи и копије. На сваком документу стоји ознака, било на почетку или крају текста, да се ради о препису верном свом оригиналу. Сами оригинали оваквих докумената су као прилози уз пропратни акт били прослеђивани МТИ-у КЈ централи *Wiener Bankverein*-а у Бечу и другим установама.

РЕЗИМЕ

Иако непотпун, овај архивски фонд (испоставиће се) највеће банке страног капитала у Краљевини Југославији постаје неисцрпан извор информација о економској, финансијској, али и друштвеној и политичкој историји не само предратне Југославије, већ и Аустрије, Немачке, Белгије и Швајцарске. Тржиште капитала у Југославији је, заправо, било веома неразвијено. Због тога су банке, посебно оне акционарског типа, биле најважнији канал за кредитирање привреде. Убрзано оснивање нових индустријских предузећа и проширивања постојећих, захтевали су огромна финансијска средства. Банке, нарочито оне веће и са учешћем страног капитала, дугорочно су пласирале поред својих релативно незнатних сопствених средстава и оне капитале које је становништво код њих полагало у депозит на кратак рок. Истовремено, оне нису само одобравале кредите индустрији већ су и саме узимале непосредног учешћа у индустријској производњи, оснивајући читав низ сопствених индустријских предузећа. Депозитне по пасивној страни свог биланса, оне су се у својим активним операцијама понашале као искључиво пословне банке специјализоване за дугорочно финансирање привреде. Било је готово неизбежно да постану најважнији извор новца за индустрију, па су тако у својству поверилаца, деоничара или заузимањем места у управи преузимале директан утицај на предузећа. Уз то су се удруживале у конзорцијуме са другим кредитним заводима и организовале групно финансирање са страним деоничарима.²⁴ Тако је близу $\frac{3}{4}$ целокупног страног учешћа у југословенским банкама одлазило на стране банке, док је нешто преко 18% одлазило на акционарска предузећа. Југословенска индустрија је на овај начин била упућена готово искључиво на банке као на своје кредиторе. Уместо путем емитовања обвезница и акција, индустрија је до потребних финансијских средстава долазила у виду банкарских меничних кредита које су новчани заводи одобравали по текућим рачунима. До закључно 1925. године кредитирање привреде путем текућих рачуна (најшире схваћено) било је у сталном порасту. Током 1926. и 1927. године забележено је извесно смањење, што се може објаснити чињеницом да је тада, нарочито у Србији, пропало неколико банака и то управо због сувише необазривог ангажовања у индустрији. Највећи износ текући рачуни су достигли 1930. када су се, у поређењу са 1922. годином, готово удвостручили.²⁵ Истраживање архивске грађе банака са страним капиталом посебно добија на тежини када је у питању период од 1931. године, односно од избијања Велике светске економске кризе која се у Краљевини Југославији добрим делом одразила и на банкарски сектор. Повлачење страног капитала из „домаћих“ банака изазвало је велику банкарску кризу, као и пропаст појединих банака. Са друге стране, то је довело до јачања државног банкарског сектора. Архивска грађа највећих државних банака из периода Краљевине Југославије, нарочито за период од 1931. до 1941. године, представља драгоцен извор информација о начинима етатизације не само банкарског,

²⁴ Vesna Aleksić, "Foreign financial capital as the catalyst of Serbian economic development before the Second World War". In: *Economic and Financial Stability in SE Europe in a Historical and Comparative Perspective*: (ур. Hinić, Šojić, Đurđević), Belgrade: National Bank of Serbia, 2010, 315-333.

²⁵ Vesna Aleksić, "Foreign financial capital as the catalyst...", 324.

већ и читавог финансијског сектора државе. Њеном дигитализацијом добили бисмо могућност да на једном месту имамо све податке о њиховом пословању, односу са државом, пословању са иностранством, као и са појединим коминтентима, што би изузетно унапредило истраживања из области економске историје Србије.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

Архив Југославије (АЈ)

- Опше југословенско банкарско друштво а.д. (фонд 151)
- Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије (фонд 65)

Литература:

- Аврамовић, Драгослав. „Монетарни системи на просторима Југославије 1918–1998“, *Југословенска држава 1918–1998: зборник радова са научног скупа*, 279-289. Београд: Институт за савремену историју, Институт за новију историју Србије, Војноисторијски институт и Подгорица: Историјски институт Црне Горе, 1999.
- Aleksić, Vesna. *From Affiliation to Nazification, The Political Destiny of a 'Grossbank' in Yugoslavia 1918–1945*, Belgrade: Institute of Economic Sciences, 2021.
- Aleksić, Vesna. “Foreign financial capital as the catalyst of Serbian economic development before the Second World War”. In: *Economic and Financial Stability in SE Europe in a Historical and Comparative Perspective*: (ур. Hinić, Šojić, Đurđević), 315-333. Belgrade: National Bank of Serbia, 2010.
- Бајкић, Велимир. „Наше банкарство“, *Летопис Матице Српске*, књ. 313, Нови Сад, 1927: 219-220.
- Беговић, Борис. „Успостављање монетарне уније“, *Сто година од уједињења: стварање државе и права*, уредници Беговић, Борис, Мирковић, Зоран, 437-485. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, 2020.
- Бићанић, Rudolf. „Економске промене у Хрватској изазване стварањем Југославије 1918“, *Прилози за економску повјест Хрватске*, 81-111. Zagreb: 1967.
- Garber, Peter. Spencer, Michael. *The Dissolution of The Austro-Hungarian Empire: Lessons for currency reform*, New Jersey: Princeton University, 1994.
- Gnjatović, Dragana, Veroljub Dugalić, Biljana Stojanović. *Istorija nacionalnog novca*, Beograd: Sineks, 2003.
- Gnjatović, Dragana. *Stari državni dugovi*, Beograd: Jugoslovenski pregled, 1991.
- Дежелић, Станко. „Новчани заводи Краљевине“, *Краљевина СХС, Алманах*, св. I, део III, Загреб, 1921/22: 122.
- Deželić Stanko. *Banke i bankarstvo*, Zagreb, 1921.

- Зебић, Милорад. Закони и расписи о акционарским друштвима с упутствима и објашњењима: Трговачки и мјенбени закон о друштву дионичарском и Трговачки закон за Босну и Херцеговину, Београд: Министарство трговине и индустрије, 1925.
- Зечевић, Момчило. „Србија и валутно питање 1918–1921“. У: *Зборник радова Историјског института*, књига 8, 77-88. Београд: Историјски институт, 1990.
- Ивезић, Милан. „Наше банке“, *Домовина, Календар за 1925*, Београд, 1924.
- Косијер, Љубомир. *Narodna banka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1884–1924*, Zagreb: Hrvatski štamparski zavod, 1924.
- Kršev, Boris. *Finansijska politika Jugoslavije 1918–1939*, Novi Sad: Prometej, 2007.
- Lazarević, Žarko, “Slovenian Banks during the Great Depression“. In: *Economic and Financial Stability in SE Europe in a Historical and Comparative Perspective*, Fourth Annual Conference of South-Eastern European Monetary History Network (SEEMHN), 55-77. Belgrade: Narodna banka Srbije, 2009.
- Мijatović, Бошко. „Zamena austrijskih kruna za dinare“, *Istorija 20. veka*, 1/2014: 27-50.
- Mišić, Dušan. „Pregled jugoslovenskog novčarstva i bankarstva“, *Nova Evropa*, Zagreb, 1923: 347.
- Mitrović, Andrej. *Strane banke u Srbiji 1878–1914, politika, progres, evropski okviri*, Beograd: Stubovi kulture, 2004.
- Ugričić, Miodrag, *Novčani sistem Jugoslavije*, Beograd: Narodna banka Jugoslavije, 1967.

Vesna Aleksić, PhD

ARCHIVAL FONDS OF THE BANKS AS A SOURCE FOR STUDYING THE ECONOMIC HISTORY OF THE KINGDOM OF SERBIA/YUGOSLAVIA

Although incomplete, this archival fonds of (it will turn out to be) the largest bank of foreign capital in the Kingdom of Yugoslavia becomes an inexhaustible source of information about the economic, financial, but also social and political history of not only pre-war Yugoslavia, but also of Austria, Germany, Belgium and Switzerland. The Yugoslav capital market was, in fact, much undeveloped. That is why banks, especially those of the joint-stock type, were the most important channel for crediting the economy. The accelerated establishing of new industrial enterprises and the expansion of the existing required massive financial resources. Banks, especially the larger ones with the participation of foreign capital, in addition to their relatively insignificant own funds, invested in the long term also the capital deposited by the population for a short term. At the same time, they did not only grant loans to industry, but also directly participated in industrial production, founding a whole series of their own industrial companies. Depository by the passive side of their balance sheet, they behaved in their active operations as exclusively commercial banks specialized in long-term financing of the economy. It was almost inevitable that they would become the most important source of money for the industry, so in the capacity of creditors, shareholders or by occupying positions in the administration, they directly influenced the companies. In addition, they joined together in consortiums with other credit institutions and organized group financing with foreign shareholders¹. Thus, close to $\frac{3}{4}$ of the entire foreign participation in Yugoslav banks went to foreign banks, while a little over 18% went to joint-stock companies. In this way, the Yugoslav industry was almost exclusively oriented towards the banks as its creditors. Instead of issuing bonds and shares, the industry obtained the necessary financial resources in the form of bank bills of exchange loans, which were approved by financial institutions on current accounts. Until 1925, lending to the economy through current accounts (in the broadest sense) was constantly increasing. During 1926 and 1927, a certain decrease was recorded, which can be explained by the fact that at that time, especially in Serbia, several banks ceased operating primarily because of reckless involvement in industry. Current accounts reached their highest amount in 1930 when compared to 1922, they almost doubled². The research of archival material of banks with foreign capital gains particular weight when it comes to the period from 1931, that is, from the outbreak of the Great World Economic Crisis, which in the Kingdom of Yugoslavia was largely reflected in the banking sector. The withdrawal of foreign capital from "domestic" banks caused a major banking crisis, as well as the collapse of certain banks. On the other hand, it led to the strengthening of the state banking sector. The archival material of the largest state banks from the period of the Kingdom of Yugoslavia, especially for the period from 1931 to 1941, represents a valuable source of information on the methods of nationalization not only of the banking sector, but also of the entire financial sector of the country. By digitizing it, we would have the opportunity to have all the data on their business, relationship with the state, business with foreign countries, as well as with individual clients, which would greatly enhance research in the field of economic history of Serbia.

323

¹ Vesna Aleksić, "Foreign financial capital as the catalyst of Serbian economic development before the Second World War". In: *Economic and Financial Stability in SE Europe in a Historical and Comparative Perspective*: ed. Hinić, Šojić, Đurđević, Belgrade: National Bank of Serbia, 2010, 315-333.

² Vesna Aleksić, "Foreign financial capital as the catalyst..." , 324.